

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1990
FORFATTER:	Johs. Lind
TITEL:	Øl og arbejde: Koldinghus Lens bespisningsliste 1613 – 14.
KORT RESUME:	Bønder og andre på hoveri på Koldinghus, vurderinger ud fra lensregnskabet for 1613-14.

Øl og arbejde

- Koldinghus lens bespisningsliste 1613-14

Af Johs. Lind

Når der skulle aflægges regnskab for et lens drift hvert år pr. 1. maj (Philippi et Jacobi dag), var det en omstændelig affære, for det var ikke blot et spørgsmål om penge, men også om alle mulige andre værdier. Det økonomiske system var jo endnu i ganske høj grad baseret på naturalier. Et omfattende indblik i et sådant regnskabs indretning og indhold er nu tilgængeligt for enhver i kraft af den trykte udgave af Koldinghus lens regnskab for 1610-11.

En af de udgiftsposter, dette regnskab nævner, er brød og øl, som er serveret for de bønder, der havde gjort arbejde på slottet, samt for de bønderfogeder, der havde været »udstævnet« i adskillige anliggender. Til sammen er der til disse formål udgivet:

Brød: 53½ td. 1½ fj. 4 par,

øl: 83½ td. 12 stobe,

sild: 3 td. 1 1/2 fj.

En tønde øl er 60 stobe, og en stob er 2 potter, så for øllets vedkommende har det drejet sig om 10.044 potter (en potte er en lille liter). Også brødet blev målt i tønder, 320 brød pr. tønde, altså ialt 17.248 brød. Når mindre enheder af brød blev målt i par, har det sin naturlige forklaring deri, at 2 brød var den sædvanlige ration i den sammenhæng, som vi her skal beskæftige os med.

Disse betragtelige udgifter har naturligvis været belagt med dokumentation, men desværre er bilaget for det år bortkommet.

Det er det derimod ikke for visse af årene derefter, og vi vil i det følgende se på regnskabet for Koldinghus len 1613-14.

Bilaget, selve bespisningslisten, har form som et langt, smalt hæfte, folio foldet på langs. Det bærer denne udskrift:

Mandtalsregister på brød, øl og sild, som er givet bønder og boelsfolk, som har gjort adskilligt arbejde på Koldinghus. Desligeste givet bønderfogeder, som har været udstævnet med adskillige sager, udi dette år, fra Philippi Jacobi dag 1613 til samme årssdag 1614.

I slutningen af hæftet finder man sammenfatningen af årets udgifter på denne post:

Brød: 60½ td. 1½ fj. 2 par

arbejdsøl: 78 td. 14 stobe

svendeøl: 7½ td. 10 stobe

saltet sild: 3½ td. 1 fj. ½ otting. 1 ol. 21 sild

Mængden af sild er sådan, at det er vanskeligt at finde nogen indlysende relation til de øvrige tal. Det må formodes, at alle har fået sild til brødet. Ellers ville hovbønderne have været stillet ringere end fangerne i samme periode. I alle tilfælde må bønderfogederne have fået det. Hvor disse for hvert besøg er noteret for et »måltid« og en stob øl, noteres hovarbejderne hver gang for to brød og en potte øl. Svendeøllet må være blevet skænket for bønderfogederne. Det beløber sig til 460 stobe, præcist det antal bespisninger, disse fogeder har modtaget. Hovbønderne, der jo ellers havde det fysiske arbejde, måtte nøjes med een potte øl pr. dag.

Bespisningslisterne er ført på den måde, at der dag for dag er en opgørelse over, hvem der har været inde på slottet og i hvilken anledning, samt hvad det har kostet i brød og øl.

Hoveriet

»Bønder, boelsfolk og andre« stod der i hoverilistens udskrift. Og det viser sig snart, at den differentiering er der mening i. Det er nemlig forskellige typer arbejder, der gøres af de forskellige grupper. Nu er det ikke let at foretage en fuldstændig og klar adskillelse af dem. Men tilnærmelsesvis kan det dog ske. De fleste arbejds hold plejer nemlig at arbejde på slottet i to dage, og når de nævnes anden gang, skal de identificeres; fornævnte boelsmænd/mænd/personer. »Mænd« plejer at betyde gårdmænd, og det samme gør »personer«. Der er desuden den ejendommelighed, at mens boelsfolkene næsten hver gang introduceres med angivelse af navn og sted, så er det meget ualmindeligt, at gårdmændenes navne nævnes, her synes identifikationen på sted at være tilstrækkelig. Forklaringen kan måske være, at boelsfolkenes forhold til slottet langt mere lignede et personligt ansættelsesforhold end gårdmændenes, hvis hoveriydelse vel stod i forhold til landgilden.

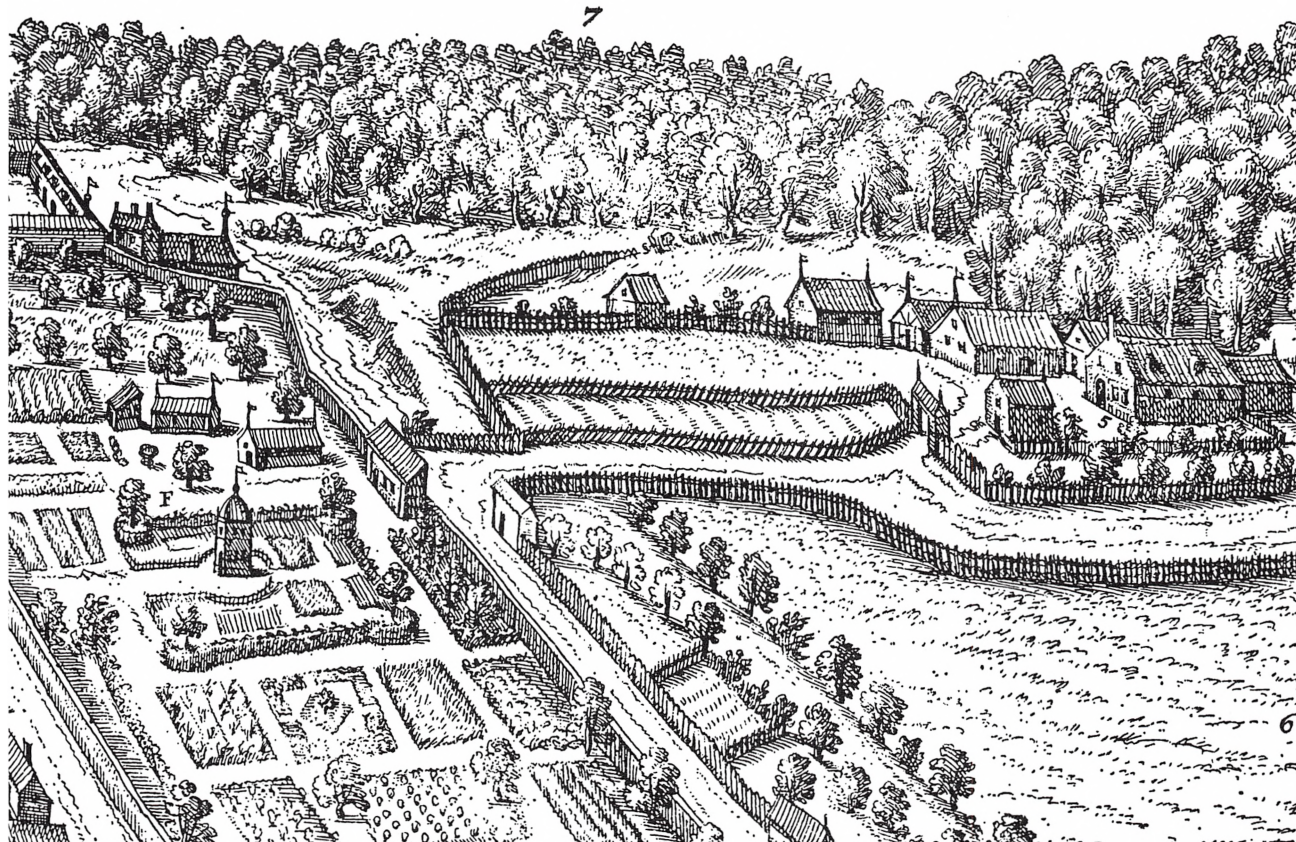
Hovspecialer

En gruppe helt for sig selv udgjorde mændene fra fiskerlejet Strandhuse. De har mødt op efter behov. Og behovet var der, hver eneste gang et stykke arbejde skulle have det mindste anstrøg af det maritime. Når prammen skulle på land eller sættes i vandet, når den skulle repareres og stryges, tømmes for is, sne og vand, når kongens eller slottets fisker skulle have hjælp til fiskeriet i søer og damme, så var det dem fra Strandhuse, der myldrede frem, oftest i et antal af 16-18. Og selvfølgelig var der ikke andre end dem, der kunne bruges, når der ligefrem skulle foregå opskibning af gods fra skib eller udskibning til skib. Til gengæld skulle de ikke bevæge sig ret langt ind på land, før andre måtte overtage opgaverne. Ved opskibning hentede de varerne ind til skibsbroen. Hvordan de så

skulle komme videre derfra, var ikke deres sag. Det klarede bønderne. En undtagelse fra denne klare arbejdsdeling har vi måske en dag i marts, hvor bønderne fra Seest gik Strandhusemændene til hånd. Om onsdagen hjalp 12 »personer« fra Seest dem med at få tømmer fra skibsbroen ned i prammen. Næste dag skulle Strandhusemændene bringe det ud til skibet, og der står, at mændene fra Seest hjalp dem med at få tømmeret »i og af prammen«. Af prammen skulle tømmeret jo først ude ved skibet, så noget tyder på, at Seest-mændene den dag måtte savne fast grund under fødderne.

De enkelte arbejds holds indsats gøres nemmest op i øl. Hver mand skulle jo for dagens indsats have to brød og een potte øl. Mændene fra Strandhuse var indkaldt til arbejde ialt 89 gange i regnskabsåret 1613-14. Det beløb sig til 1531 potter øl. Om man så kan slutte, at det har drejet sig om lige så mange fulde arbejdsdage, er vel tvivlsomt. På Koldinghus er der dengang blevet serveret to måltider mad om dagen. De to brød plus den ene potte øl har sikkert ikke været til mere end eet måltid. For en nutidig tankegang kunne en lille liter øl nok formodes at være nok til to måltider, men når man betænker, at bønderfogederne fik det dobbelte, når de var inde på slottet, og det uden at arbejdet havde givet dem sved på panden, så må man erkende, at en enkelt potte kun rakte til eet måltid. Formentlig har arbejdsdagen altså været kort nok til, at man kunne nå aftensmaden derhjemme. Men af praktiske grunde, vil vi herefter regne en potte øl for at svare til en (lille) arbejdsdag.

Strandhusemændene har den absolutte rekord i arbejdsdage. Nummer to på listen er gårdmændene fra Bramdrup. De skulle ligesom Strandhusemændene møde, når der var behov. Og det var der tit. Deres bestilling var nemlig at bære øl fra bryggers til kælder. Ordet bære skal måske ikke forstås bogstaveligt, for i almindelighed synes valget af gårdmænd til hoverarbejde bestemt af, at disse havde heste og vogne, og det

På Braunius prospekt over Kolding fra 1587 ses staldgården, dyrehaven, urtehaven og ladegården.

kunne der være brug for til denne tunge transport. 50 gange i løbet af det år rykkede de 12 gårdmænd ud. Det blev til 600 pottes øl for deres egen mund, måske ikke 600 arbejdsdage, de havde jo ikke langt til arbejdet.

Søndagsarbejde

Fire gange er der blevet sendt bud efter dem på søndage. Dette var ellers meget usædvanligt, men der var besøg af kongen, prinsen og hele dennes flok af »unge herrer«, og sådanne forhold kunne vel medføre ube-

regnelige situationer, hvor kongebud måtte veje tungere end sabbatsbud.

Andre tilfælde af søndagsarbejde har også forbindelse med det fine besøg. Søndag den 9.1. må boelsfolkene fra Hjarup og Vester Vamdrup ind for at hugge og save ved til kongens og prinsens kamre. Tre uger senere er det dem fra Sdr. Vilstrup og Viuf, der må kaste sne af adskillige kamre og lofter. Næste søndag møder 13 boelsmænd fra Velling for at kaste sne af boldhuset. To gange mere har andre boelsmænd været inde for at rengøre samme boldhus på søndage. Det var her, de kongelige spillede tennis eller noget, der lignede. Så det har åbentbart været en af søndagsfornøjelserne.

Mejerøl og tørv

En af de mere festlige hovdage har sikkert været den dag i juli måned, hvor bønderne fra Anst og Brusk herreder skulle slå græs i Dyrehaven. Der er ingen angivelse af, hvor mange der er mødt, og arbejdet har ingenting kostet i brød, men derimod har man »efter gammel sædvane« givet dem en tønne øl som mejerøl.

Dette er det eneste tilfælde, hvor hoveriet har omfattet noget, der lignede markarbejde. Det almindelige avlshoveri må have fungeret efter andre retningslinier, og det har i alt fald hverken kostet brød eller øl af slottets beholdning. På et par af de kongelige gårde var avlshoveriet allerede den gang afløst af et vist pengebeløb pr. fæstegård, hvorefter arbejdet må have været afviklet som almindeligt lønarbejde.

Det nærmeste, hoveriet er kommet markerne i vor bespisningsliste, er det meget omfattende arbejde med tørv i maj måned. Selve tørvegravningen er foregået med lønnet arbejdskraft. Men indbringningen blev foretaget af hovbønderne. Det var et arbejde, der krævede vogne, så det var gårdmændene selv, der kom i sving. 49 gårdmænd i 6 dage den ene uge og 58 i 5 dage næste uge, ialt 584 arbejdsdage på blot to uger til denne ene arbejdsopgave.

Arbejdsopgaverne

Tørvearbejdet omfattede ikke blot selve indbringningen. Tørvehuset skulle gøres rent, og de tørrede tørv skulle kastes ind. Alt i alt kom arbejdet med tørv til at koste 867 potter øl.

Når man brugte tørv, var det udtrykkeligt for at skåne skovene. Men træ blev også brugt som brændsel i rigt mål. At stable, hugge, save og bære ved til kamre er nogle af de opgaver, der kommer igen regelmæssigt i årenes løb. Arbejdet med ved beløb sig til 943 potter, altså ialt 1810 arbejdsdage brugt på brændsel til slottet.

Gårdmændenes indsats var, bortset fra Bramdrupmændenes, især knyttet til de særlige opgaver, som årets tider kunne medføre. Som f.eks. kørslen med tørv, eller svineslagtningen i december med tilhørende nedbringning af flæskesider i saltekælderen og selve saltningen. Et sæsonpræget arbejde var også transporten af tømmer. Her var det nødvendigt med vogne og heste, så helt naturligt var også det gårdmændenes sag.

En hel del af de opgaver, der skulle løses, kan henføres til slottets almindelige vedligeholdelse og drift. Sådanne regelmæssigt tilbagevendende opgaver var typisk boelsfolkernes. Hver eneste fredag eller lørdag skulle der gøres rent på borggården og staldgården. Næsten lige så regelmæssigt skulle der kastes korn, ca. 20 læster pr. gang.

Slottets rendemester lagde i regnskabsåret 1613-14 beslag på 610 arbejdsdage. Han var den, der havde ansvar for det indlagte vand (bl.a. til stalden, bryggerset, badstuen og – naturligvis – vandkunsten). Graver, murmester, brolægger og tømmermand måtte også ind imellem bruge boelsmændene.

Det er vist også boelsmænd, der har hjulpet oldfruen med at plukke gæs og sno væger til tællelys, selv om begge dele jo egentlig var sæsonbestemt.

Et kapitel for sig er slottets urtegård. Den har nok været mere raffineret, end man i dag kan forestille sig.

Bl.a. er der blevet dyrket vin! Den har krævet 364 arbejdsdage jævnt fordelt på hele året, men det har ikke været havearbejde altsammen. F.eks. har der også været boelsfolk derude for at hjælpe med at nedbryde en stald, mens kongen var på besøg. Han havde fundet på, at tømmeret skulle udnyttes som skibstømmer og derfor sendes til Sjælland. En af de øvrige opgaver i urtehaven forekom kort før kongens besøg: En havegang skulle forsynes med sand, så kongen kunne gå der.

Kongens besøg

Adskillige andre arbejder har naturligvis også været led i forberedelsen af kongens og prinsens besøg. Alle de nødvendige kamre skulle f.eks. rengøres. En del af dem skulle også møbleres. I bønderfogedlisten fra samme år vil man se, at bønderfogederne bl.a. har været i Koldinghus med senge og sengetøj fra hver deres herred. Alt det skulle bæres på plads. Der blev også betragtelige arbejdsopgaver, da et skib ankom med kongens vin. Så måtte bønderne ud med deres vogne for at få vinen frelst i kælder. Og da kongen siden skulle videre til Haderslevhus, måtte de igen ud for at få vinen videre. I alt 321 arbejdsdage har haft at gøre med transport af vin. Dertil kom så transporten af alt muligt andet kongeligt gods.

Hvis man nu tror, at hele slottet skulle stå fikst og færdigt til kongens besøg, så tager man naturligvis fejl. For kongen var Christian IV, og hans forkærlighed for byggearbejde fornægtede sig ikke. Arbejdet på slottets store sal kom på sit højeste, mens han selv var her, og det var især dønnikmesteren (gibsmesteren), der i denne omgang havde brug for folk.

Efter at 15 boelsmænd havde brugt en dag på at rengøre samme store sal, blev den snart taget i brug, mandag den 7. marts, til et møde for hele den jyske adel, der skulle lade sig taxere for, hvor mange heste de skulle holde til rigets tjeneste. Søndagen forud blev der slæbt øl, men ellers har dette opbud ikke – udover ren-

Udkast til trappespir i Koldinghus Lensregnskab 1653/54.

gøringen – sat sig spor i hovarbejdet.

En eller flere gange under sit ophold har kongen naturligvis været på jagt. Det har ingenlunde blot været et spørgsmål om at slænge en riffel over skulderen og så ellers vandre af sted i gummistøvlerne. Der skulle mere til: Seksten gårdmænd fra Bjert var en fredag i november optaget af at få kongens jagtstyre ind i vognhuset. Jagtstyret var så omfangsrigt, fordi det bl.a. omfattede jagtduge til indhegning af et stykke land til jagt. Et par uger efter måtte lige så mange gårdmænd fra Hjarup hjælpe kongens jæger med at få det ud igen og læsset på vogne, som blev kørt til Stenderup skov. Kongen vendte iøvrigt ikke tomhændet hjem: en uge senere er 17 gårdmænd af Gårslev og 16 af Seest inde på slottet i to dage for at salte vildt.

En af de væsentligste opgaver for kongen har været at skaffe tømmer, både ved skovning og ved nedbrydning af bl.a. stalden i urtegården. Behandlingen af dette tømmer, stabling og transport har naturligvis kostet adskillige arbejdsdage.

Hoveriets fordeling

Normalt identificerer bespisningslisten de hoveripligtige alene på navn (hvis det er boelsmænd) og by. Men en gang imellem er herredet nævnt, så man aner, at herredsinddelingen har spillet en rolle i fordelingen af arbejdet. De fire nærmeste af lenets otte herreder har gjort hoveri på Koldinghus. Det er Brusk, Anst, Holmans og Elbo herreder. Fordelingen af øl fortæller, hvor meget: Brusk: 4270, Anst: 1785, Holmans: 2220, Elbo: 974).

Hvis man, så vidt det er gør ligt, skiller gårdmændene med deres mere lejlighedsvis indsats fra, vil man yderligere konstatere en nogenlunde fast turnus mellem de enkelte byer i herredet.

Når herredet har været 1. fordelingsfaktor, kunne man vel vente, at 2. faktor ville være sognet fremfor de enkelte byer. Men den forventning opfyldes ikke umiddelbart.

Til de fleste dagligdags opgaver har arbejdsholdene bestået af tilnærmelsesvis 12 mand – med afvigelser til begge sider. Holdene er sammensat af boelsmændene fra en eller flere byer i et herred. De enkelte byer kan meget vel have sogn tilfælles, men det kan lige så vel forekomme, at en by danner hold med en fra et andet sogn.

Årsagen kan være den ganske simple, at adskillige sogne slet ikke havde boelsmænd nok til et helt arbejdshold. Visse sogne leverede slet ingen. Visse leverede kun boelsmænd, men ingen gårdmænd.

Løvrigt kunne det forekomme, at herredsgrænserne ikke fulgte sognegrænserne, og i så fald har herredsgrænserne haft prioritet.

For boelsmændenes vedkommende synes arbejdsydelsen at have været ens indenfor samme by, idet det var de samme folk, der mødte hver gang. Men de enkelte byers indsats var forskellig, og det har ikke været forskelle i boelsmændenes beskedne landgilde, der har gjort udslaget.

Gårdmændenes mere lejlighedsvis indsats er ikke

helt så sammenlignelig, men det falder i alt fald i øjnene, at visse byers gårdmænd slet ikke har været med i arbejdet. Også enkelte sogne i herrederne er i deres helhed gået fri.

Hvilket lader os ane en helt overordnet fordelingsnøgle, som bespisningslisterne ikke kan give os indblik i. Hvad var årsagen til, at kravene til de enkelte sogne og byer ikke var ens?

Med forbehold af disse nu ukendte faktorer fremviser bespisningslisten en ganske høj grad af regelmæssighed, hvor arbejdet er gået på omgang mellem de enkelte herreder og inden for herrederne mellem de enkelte byer.

Det væsentligste element, der bryder billedet af regelmæssigheden, er mylderet af Strandhusemænd, der indfinder sig, hver gang der er noget at gøre på sø eller hav, og Bramdrupmændene i deres utrættelige rutefart mellem bryggers og kælder med det uundværlige øl.

Litteratur

C. Rise Hansen: »Hoveriet på Ringsted Kloster 1570-1620«, København, 1968
Koldinghus Lens Regnskab 1610-11. Udgivet ved Birgitte Dedenroth-Schou i samarbejde med Anemette S. Christensen af Selskabet for udgivelse af Kilder til Dansk Historie. København 1984.
P. Eliassen: »Kolding fra Middelalder til Nutid«, Kolding 1910. Kancelliets Brevbøger, 29/1-1614.

Utrykte kilder

Rigsarkivet. Koldinghus Lensregnskab 1613-14.